

Л. О. Шапенко,
асистент

І. Ю. Костяна,
студентка

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ ТА ЇХ СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Авторами статті на основі вивчення соціального механізму походження фактичних обставин, що знайшли своє закріплення в юридичній площині, з'ясовано природу зв'язку юридичних фактів та правових наслідків для суб'єктів права. В результаті аналізу змісту досліджуваного явища виокремлено соціальну, матеріальну та юридичну складові, що дозволяє більш повно охарактеризувати роль юридичних фактів в процесі правового регулювання.

Ключові слова: юридичний факт, правова дійсність, соціальна дійсність, правові норми, правовідносини.

Л. А. Шапенко, І. Ю. Костяна

Детерминация юридических фактов и их сущностные характеристики

Авторами статті на основі вивчення соціального механізму походження фактичних обставин, які знайшли своє закріплення в юридичній площині, вивчено природу зв'язку юридичних фактів та правових наслідків для суб'єктів права. В результаті аналізу змісту досліджуваного явища виокремлено соціальну, матеріальну та юридичну складові, що дозволяє більш повно охарактеризувати роль юридичних фактів в процесі правового регулювання.

Ключевые слова: юридический факт, правовая действительность, социальная действительность, правовые нормы, правоотношения.

L. Shapenko, I. Kostyana

Determination of legal facts and their essential characteristics

The authors of the article found the connection between legal facts and legal consequences for subjects of law based on studying the social mechanism of the origin of the factual situations that found their consolidation in the legal area. By the analysis of the content of the phenomenon being investigated it was determined social, material and juridical component that allows to complete characterizing of legal facts' role in the legal regulation.

Key words: legal fact, legal reality, social reality, legal regulations, legal relationship.

Постановка проблеми та її актуальність.

Зміни правової дійсності, що зумовлені бурхливим розвитком суспільних відносин та відповідними трансформаційними процесами сьогодення, обумовлюють потребу в оптимізації механізму правового регулювання, зокрема шляхом розробки та пошуку чітких понятійних засобів, нормативних та процесуальних форм існування юридичних фактів. Адже юридичні

факти хоча і мають функціональне (допоміжне) призначення в забезпеченні правового регулювання, проте відіграють центральну, про-відну роль у виникненні, зміні та припиненні суб'єктивного права у всіх його формах та модифікаціях. Тобто основним завданням юридичних фактів є забезпечення своєчасного, важеного та ефективного впливу права на суспільні відносини. Тож актуальність досліджува-

ної тематики продиктована як реальними практичними потребами, так і необхідністю здійснення перегляду наявних теоретичних розробок з метою вдосконалення способів та прийомів правового регулювання, які реалізуються за допомогою юридичних фактів, а також проведення аналізу змісту соціального механізму походження юридичних фактів, який лежить в основі існування даного правового явища.

Аналіз досліджень і публікацій. Юридичні факти ставали предметом розгляду фахівців загальної теорії права та вчених окремих галузевих наук. Так, значний внесок у розробку теорії юридичних фактів здійснили Б. М. Головкін, С. Д. Гусарев, А. М. Завальний, Р. А. Калюжний, М. С. Кельман, М. І. Козюбра, О. Г. Мельник, М. Д. Пленюк, О. І. Полонська, О. Д. Тихомиров, О. О. Тихомиров, А. М. Чувакова, А. А. Шафалович та інші, праці яких складають методологічну основу для розуміння процесів формування та впливу юридичних фактів на окремі інститути галузей права, а також є підґрунтям для розробки законодавчої конструкції та диференціації правового регулювання. Водночас дослідження природи зв'язку юридичних фактів з правовими наслідками останнім часом залишається поза увагою науковців, що становить значну прогалину в теорії права та практиці його застосування.

Мета статті полягає у розгляді юридичних фактів як джерела правових наслідків для суб'єктів права через призму соціального механізму походження фактичних обставин, що знайшли своє закріплення в юридичній площині.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, юридичні факти, займаючи центральне місце в механізмі правового регулювання, неодноразово поставали в якості наукової проблеми. Внаслідок чого доктринальні положення теорії права, а також провідних галузей права дозволяють розуміти юридичні факти як конкретні соціальні обставини (події та дії), які у відповідності з нормами права викликають настання певних правових наслідків – виникнення, зміну та припинення правових відносин [1, с. 193; 2, с. 129-130; 3, с. 34; 4, с. 232]. Дане визначення концентрує увагу на тому, що лише

ті обставини являються юридичними фактами, які визначені в такій якості нормою права. Тобто основним орієнтиром тут виступають норми права, які постійно вводять в обіг нові юридичні факти, а ті юридичні факти, що втрачають своє соціальне значення, «виводять» зі сфери правового регулювання. Але не право породжує подібні факти, вони виникають та існують поза ним, право лише надає їм статусу юридичних з метою їх регуляції та впорядкування суспільного і державного життя [5, с. 415-416]. Це є свідченням того, що зв'язок юридичного факту та правових наслідків має суб'єктивний характер, оскільки виникає на основі норм права – продукту творчої діяльності людини.

З'ясування питання щодо зв'язку факту та правових наслідків, а також його обумовленості варто проводити, враховуючи багатоманітність способів взаємозв'язків між явищами дійсності, що виражається в понятті детермінації, яке включає в себе як причинність, так і непричинність зв'язків певних явищ чи процесів. Завдяки вивченню детермінації юридичних фактів можна зрозуміти яким чином соціальна дійсність породжує ситуації, які регулюються правовими нормами, а також прогнозувати ефективність юридичних норм, відслідковувати наявність реальної можливості використання закріплених в ній прав та обов'язків. Детермінація у своїй сутності є підпорядкованим об'єктивним законам природи і суспільного розвитку складним процесом породження, зумовлення, взаємних трансформацій і динамічних змін подій та станів реальної дійсності. У процесі детермінації відбувається безперервне відтворення й оновлення різних форм життя, типів відносин, класів різноманітних явищ [6, с. 1]. Тому, говорячи про детермінацію юридичних фактів, слід виходити з того, що вона пояснює закономірний розвиток і взаємозв'язок суспільного буття із суспільною свідомістю через правовідносини між суб'єктами права.

У філософській літературі виокремлюються різноманітні форми детермінації – динамічна (однозначна) та статична (багатозначна чи ймовірна), фізична та інформаційна, внутрішня і зовнішня, матеріальна та ідеальна, детермінація минулим, теперішнім чи майбутнім [6, с. 2]. До

якої з цих форм варто відносити зв'язок юридичних фактів та правових наслідків є досить складним питанням. Але, беручи до уваги динамічність та опосередкованість психічним структурам людської свідомості даного зв'язку, його можна вважати різновидом однієї з непричинних форм детермінації – програмного обумовлення. Мається на увазі те, що зв'язок юридичних фактів і правових наслідків передбачає послідовний рух об'єктів системи, який чітко визначений програмою (сукупністю фіксованих приписів, правил, створених людиною). Своєрідність зв'язку фактів та правових наслідків простежується в тому, що детермінуючі явища зв'язуються специфічним видом програми – нормами права. З цього випливає висновок про те, що непричинна детермінація юридичних фактів, доповнюючи та уточнюючи зміст системи їхніх багатозначних взаємозв'язків та взаємо-залежностей з іншими явищами і процесами природи чи суспільства, визначає координати дії причинності.

Водночас існують і інші проблеми детермінації юридичних фактів. Виходячи з того, що юридичний факт не є причиною правових наслідків, необхідним залишається з'ясування причин появи самого факту та передумов, що його зумовлюють. Дане питання має зовсім не другорядне значення для юридичної науки. Оскільки, знаючи причини появи у суспільному житті певних фактичних обставин, органи державної влади можуть більш впевнено та обгрунтовано здійснювати правове регулювання суспільних відносин, прогнозувати ефективність прийнятих рішень.

Звісно, питання про причини, які обумовлюють виникнення в соціальній дійсності тих чи інших фактичних обставин, для юридичної науки не є новим. Адже існує велика кількість наукової літератури, присвяченої причинам злочинності. На основі цього розроблена різноманітна методика їх розслідування та профілактики. Проте за межами кримінології питання щодо причин виникнення фактів все ще потребують розробки. Наприклад, причинам проступків в наукових джерелах приділяється набагато менше уваги, хоча проступки є більш розповсюдженим яви-

щем ніж злочини. Також нового наукового осмислення потребує питання про причини правомірних юридичних фактів – юридичних вчинків, угод, нормативних актів.

Кожен юридичний факт має певний соціальний механізм виникнення, який охоплює комплекс закономірностей, передумов, які у взаємозв'язку та взаємозалежності обумовлюють появу даного факту. Вивчення структури даного механізму (основних його ланок) дозволяє виокремити три рівня передумов.

До першого рівня належать загальні соціальні передумови, до яких відноситься суспільний лад, існуючий рівень економіки, сформований спосіб життя, демографічні тенденції тощо. Такий комплекс причин не завжди можна помітити в кожному конкретному випадку і, як наслідок, при встановленні зв'язку юридичних фактів з конкретною справою неможливо виявити соціально-економічне підґрунтя фактичних обставин. Звісно, не кожен конкретний випадок потребує з'ясування тих об'єктивних процесів, наслідком яких є дані юридичні факти. Але загально-соціальні передумови, створюючи сприятливі умови для появи одних юридичних фактів та гальмуючи виникнення інших, несприятливих даних соціальній системі, завжди лежать в основі формування фактичних обставин, що матимуть юридичне значення.

До другого рівня можна віднести особливі передумови, необхідні для виникнення юридичних фактів. Такі передумови можуть існувати у більш вузькій сфері суспільних відносин, яка безпосередньо обумовлює появу деякої категорії юридичних фактів. Наприклад, факти укладення та розірвання шлюбу, визнання його недійсним пов'язані зі сформованою системою шлюбно-сімейних відносин. Трудовий стаж, трудовий договір чи контракт – породження системи трудової діяльності. Встановлення «особливої» групи причин дозволяє з'ясувати сутність сформованого та існуючого юридичного факту, що становить безпосередній практичний інтерес для правозастосовних органів. Так, при провадженні дізнання, досудового розслідування та судового розгляду справи компетентні органи згідно закону зобов'язані вста-

новлювати причини та умови здійснення злочину, застосувати заходи щодо їх усунення [7].

До третього рівня механізму виникнення юридичних фактів варто відносити причини одиничного характеру – волі та інтересів громадян, посадових осіб, організацій. Дана ланка детермінації юридичних фактів завжди достеменно конкретна. Наприклад, необхідність виплати заробітної плати при відсутності власних оборотних активів змушує організацію брати кредит, отримання атестату та проходження незалежного зовнішнього оцінювання надає право особі вступати до вищого навчального закладу тощо.

Не менш важливим питанням для забезпечення ефективного правового регулювання є визначення тих обставин, які повинні бути юридичними фактами. Відбір соціальних обставин, які потребують юридичного закріплення – складне творче завдання, яке вирішується в процесі розробки нормативних актів, під час здійснення кодифікації законодавства та в ряді інших випадків. В даному процесі навряд чи можна говорити про вичерпний перелік правил, проте деякі загальні принципи такого відбору існують. Їх можна сформулювати у вигляді вимог, яким повинні відповідати юридичні факти.

З точки зору свого соціального змісту юридичний факт, в першу чергу, повинен адекватно відображати соціальну ситуацію, яка регулюється нормою права. По відношенню до соціальної ситуації юридичні факти виконують двояку роль. По-перше, ідентифікаційну, оскільки вони покликані точно позначити соціальну ситуацію, забезпечити її фіксацію в правовому регулюванні. В даній якості юридичні факти виступають у вигляді ідентифікаторів, які засвідчують наявність соціально-юридичної ситуації. По-друге, розмежувальну, значення якої полягає в тому, що юридичні факти чітко окреслюють межі ситуації, дозволяють відокремити її від подібних випадків [8, с. 96]. Наприклад, така соціальна ситуація, як безвісна відсутність фізичної особи, характеризується цілим рядом ознак – переривання сімейних та родинних зв'язків, залишене майно цієї особи тощо. Однак законодавцем закріплено лише два юридичних факти, необхідних для ідентифікації да-

ної ситуації – відсутність відомостей про місце перебування фізичної особи та строк (один рік) [9]. Таким чином, в якості юридичних фактів виступають не будь-які, а ключові елементи ситуації, що фіксують головне в його соціальному змісті.

Другою вимогою до юридичних фактів є їхня юридична надійність. Дана властивість відображає, з одного боку, постійний зв'язок факту із соціальною ситуацією, а з другої – стабільність його соціального змісту. Тобто нестійкі, схильні до внутрішніх змін обставини, як правило, не повинні використовуватися в якості юридичних фактів. Адже юридична фіксація таких соціальних обставин може стати причиною негативного результату правового регулювання.

Поряд з такими властивостями юридичних фактів як відображення соціальної ситуації та юридична надійність, юридичні факти повинні володіти також адаптивністю, здатністю «притосовуватися» до трансформованих умов суспільного середовища. Даний принцип на перший погляд ніби суперечить вимогам надійності. Проте, враховуючи мінливість суспільних відносин, їх постійний розвиток, варто розуміти, що не може бути абсолютно незмінних обставин. Саме здатність фактичної системи права регулювати суспільні відносини та вирішувати конфлікти, гнучко притосовуючись та еволюціонуючи без різких поворотів, доводить існування регулятивного потенціалу юридичних фактів [10, с. 533-534]. На кожному новому етапі факти з'являються в інакшому «соціальному контексті» і тому їхній соціальний зміст та юридичне значення можуть бути модифіковані. Тож адаптивність юридичних фактів не суперечить надійності, а навпаки, доповнює та виступає одним із її аспектів.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що юридичні факти наділені соціальним змістом. Проте, вони являють собою не лише соціальні обставини, їхня сутність не може обмежуватися лише наявністю соціальних зв'язків. Необхідно пам'ятати, що юридичні факти мають ще й юридичний (нормативний) зміст, оскільки є елементом юридичної форми суспільних відносин, одним із засобів правового регулювання. Юридичний зміст соціальних обставин характеризується нормативною складо-

вою, яка передбачає наявність юридичної оцінки в процесі дії механізму правового регулювання. Тому кожен юридичний факт повинен органічно входити в процес правового регулювання, займати відповідне місце в системі юридичних фактів галузі, правового інституту, нормативно-правового акта. Тобто в якості юридичних фактів можуть виступати лише ті соціальні обставини, які встановлюються з високим ступенем досто-вірності. Зміст соціальних обставин, здатних породжувати правові наслідки, поряд із соціальною та нормативною складовими включає матеріальну складову. Її сутність полягає в тому, що юридичні факти – це явища об'єктивної дійсності, оскільки середовищем їх походження є саме життя і всі вони, в першу чергу, є обставинами. Тобто, юридичні факти, з одного боку – це конкретні обставини соціальної дійсності, які слугують підставою виникнення правових наслідків, а з іншого – це правова модель, яка закріплюється в гіпотезі норми права (або декількох нормах) [11, с. 208].

Аналіз змісту юридичних фактів вкотре доводить виконання юридичними фактами одночасно трьох функцій: по-перше, сприйняття ними сили права; по-друге, переведення її в свою площину; по-третє, породження, зміну чи припинення правовідносин [12, с. 29]. Виокремлення даних функцій дозволяє більш повно охарактеризувати роль юридичних фактів, яка полягає в тому, що механізм правового регулювання здійснює свою дію за допомогою юридичних фактів. Водночас, підтримуючи позицію А. А. Шафалович та враховуючи логіку речей, вбачається необхідним використання терміна не «механізм правового регулювання», а «механізм правової дії», оскільки основне призначення юридичних фактів – пов'язати факт і його наслідки [10, с. 536]. Дійсно в механізмі правового регулювання кінцевим результатом є урегульованість правової матерії та нормативне закріплення статусу юридичних фактів, а не саме вироблення правових наслідків, що є одним із основних завдань юридичних фактів.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що юридичні факти є явищами одночасно соціальної та правої дійсності. Адже, виникаючи у матеріальному світі та розповсюджуючи свою дію на всі суспільні відносини, вони є пра-

вовими моделями, закріпленими в гіпотезі норм права.

Література

1. *Теорія держави і права: навч. посіб. для підгот. фахівців з інформаційної безпеки* / [О. О. Тихомиров, М. М. Мікуліна, Ю. А. Іванов та ін.]; за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. – К.: Кондор-Видавництво, 2016. – 332 с.

2. *Pleniuk M. The concept and features of legal facts in the doctrine of law of obligations* / M. Pleniuk // *Evropský politický a právní diskurz.* – 2016. – Svazek 3. – 2. vydání. – S. 126-131.

3. *Мельник О. Г.* Поняття юридичних фактів як підстав виникнення, припинення та трансформації правових відносин у сфері реалізації судової влади / О. Г. Мельник // *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* – 2015. – Випуск 33. – Том 1. – С. 32-35.

4. *Загальна теорія права: підручник* / за заг. ред. М. І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с.

5. *Кельман М. С.* Загальна теорія держави і права: підручник / М. С. Кельман. – К.: Кондор-Видавництво, 2016. – 716 с.

6. *Головкін Б. М.* Причинність у системі детермінації злочинності [Електронний ресурс] / Б. М. Головкін // *Теорія і практика правознавства.* – 2014. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24 (дата звернення 30.05.2017)

7. *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 30.05.2017)

8. *Чувакова А. М.* Юридические факты, фактические составы и их дефекты: монография / А. М. Чувакова. – Одесса: Фенікс, 2009. – 112 с.

9. *Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 30.05.2017)

10. *Шафалович А. А.* Новации в теории юридических фактов в свете развития правовой системы Республики Беларусь / А. А. Шафалович // *Научные труды Белорусского государственного экономического университета: юбилейный сборник. Вып. 6 / М-во образования Респ. Беларусь, Белорусский гос. экон. ун-т;*

[редкол.: В. Н. Шимов (пред.) и др.]. – Минск: БГЭУ, 2013. – С. 532-537.

11. *Теорія держави та права: навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. – К.: НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.*

12. *Калюжний Р. А. Нормативні юридичні факти та їх роль у процесі трансформації суспільних відносин / Р. А. Калюжний, Л. О. Шапенко // Державо- та правотворчі традиції українського народу (до 150-річчя М. С. Грушевського): [матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Ірпінь, 23 лист. 2016 р.]. – Вінниця: «Нілан-ЛТД», 2017. – С. 28-29.*

References

1. *Teoriia derzhavy i prava: navch. posib. dlia pidhot. fakhivtsiv z informatsiinoi bezpeky / [O. O. Tykhomyrov, M. M. Mikulina, Yu. A. Ivanov ta in.]; za zah. red. L. M. Strelbytskoi. – Kyiv: Kondor Vydavnytstvo, 2016. – 332 s.*

2. *Pleniuk M. The concept and features of legal facts in the doctrine of law of obligations / M. Pleniuk // Evropský politický a právní diskurz. – 2016. – Svazek 3. – 2. vydání. – S. 126-131.*

3. *Melnyk O. H. Poniattia yurydychnykh faktiv yak pidstav vynyknennia, pryputnennia ta transformatsii pravovykh vidnosyn u sferi realizatsii sudovoi vlady / O. H. Melnyk // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. – 2015. – Vypusk 33. – Tom 1. – S. 32-35.*

4. *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk / za zah. red. M. I. Koziubry. – K.: Vaite, 2015. – 392 s.*

5. *Kelman M. S. Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk / M. S. Kelman. – K.: Kondor-Vydavnytstvo, 2016. – 716 s.*

6. *Holovkin B. M. Prychynnist u systemi determinatsii zlochynnosti [Elektronnyi resurs] / B. M. Holovkin // Teoriia i praktyka pravoznavstva. – 2014. – Vyp. 1. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24 (data zvernennia 30.05.2017)*

7. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia 30.05.2017)*

8. *Chuvakova A. M. Yuridicheskie fakty, faktycheskie sostavy i ykh defekty: monohrafiya / A. M. Chuvakova. – Odessa: Feniks, 2009. – 112 s.*

9. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (data zvernennia 30.05.2017)*

10. *Shafalovych A. A. Novatsyy v teoryi yurydycheskykh faktov v svete razvytyia pravovoi systemy Respublyky Belarus / A. A. Shafalovych // Nauchnye trudy Belorusskoho hosudarstvennoho ekonomicheskoho universiteta: yubyleinyi sbornik. Vyp. 6 / M-vo obrazovanyia Resp. Belarus, Belorusskyi hos. ekon. un-t; [redkol.: V. N. Shymov (pred.) y dr.]. – Minsk: BHEU, 2013. – S. 532-537.*

11. *Teoriia derzhavy ta prava: navch. posib. / [Ie. V. Bilozorov, V. P. Vlasenko, O. B. Horova, A. M. Zavalnyi, N. V. Zaiats ta in.]; za zah. red. S. D. Husarieva, O. D. Tykhomyrova. – K.: NAVS, Osivta Ukrainy, 2017. – 320 s.*

12. *Kaliuzhnyi R. A. Normatyvni yurydychni fakty ta yikh rol u protsesi transformatsii suspilnykh vidnosyn / R. A. Kaliuzhnyi, L. O. Shapenko // Derzhavo- ta pravotvorchi tradytsii ukrainskoho narodu (do 150-richchia M. S. Hrushevskoho): [materialy III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Irpin, 23 lystopada 2016 r.]. – Vinnytsia: «Nilan-LTD», 2017. – S. 28-29.*